

نسخه‌های خطی

یک کتابخانه خصوصی

اکبر ثبوت

در کتابخانه اینجانب ، نزدیک هشتاد نسخه دستنویس هست که پاره‌ای از آن‌ها قبلاً " به جد مادری ام - مرحوم میرزا اسدالله طالبیان که مردی کتابفروش و کتاب‌شناس بوده - تعلق داشته و الباقی را نیز خودم - در آن سال‌ها که در خط کتاب جمع کردن بودم - از گوشه و کنار فراهم و یا شخصاً " استنساخ کردم . نسخه‌های دیگری نیز بود که در گشایش‌های گذشته که به تفتیش کتابخانه می‌انجامید به سرقت رفت . در این جا فهرست بیست و دو نسخه از نسخه‌های موجود را که سابقاً " تدوین شده بود با اندک تصرفاتی می‌آورم و با عذرخواهی از این‌گاه چون فرصتی برای مراجعه مجدد نداشتم ، اولاً همه نسخه‌ها معرفی نشد و ثانیاً آن تعداد هم که ذکرش آمد ، اطلاعات کاملی درباره آن‌ها به دست داده نشد و خطاهای احتمالی درست ناکرده ماند و ناهاهنگی‌هایی نیز در معرفی نسخه‌ها پدیدار آمد .

۱۱ الاجتهاد وال اخبار اثر وحید بهبهانی ، در گذشته در ۱۲۰۶ ، در توضیح چگونگی اجتهاد و مقدمات و اقسام آن و رد هر مذهب اخباری .

۱ - نسخه ، به قلم ابوالحسن بن محمد بافقی برای دانشمند بردبار (حبر حلیم) مولانا محمد ابراهیم طبسی تحریر شده و کتابت آن در (۱۳ ج ۱ ، ۱۲۲۴) به انجام آمده است . در پایان نسخه ، تاریخ فراغت از تألیف کتاب از قول خود مؤلف ۸ صفر ۱۲۱۰ قید شده که این تاریخ نه با سال درگذشت مؤلف جور در می‌آید و نه در نسخه‌های دیگر دیده شده و ظاهراً " ساختگی است .

جلد چرمی سیاه ، ورق اول افتاده ، عنوان با قلم قرمز (۵ / ۱۱ × ۵ / ۱۶ س م) .

۱- الاحکام فی اصول الاحکام اثر سیف‌الدین آمدی (۶۲۱-۵۵۱) ر. اصول فقاسنی

۲- نگارش این نسخه در سه‌شنبه ج ۲ - ۱۲۳۴ به انجام آمده است.

جلد میشن، عناوین با جوهر قرمز (۲۵ × ۳۵ س م).

۳- الالفیة، منظومه ای است در علم نحواز ابن مالک، در گذشته در (۶۷۲) که

تلخیصی است از مطالب منظومه دیگرش در نام "الکافیة اللغویة فی النحو"

و به همین جهت نام اصلی آن "الخلاصة" است ولی چون مشتمل بر ۱۰۵ بیت است

"الالفیة" خوانده می‌شود.

۴- جلد میشن سیاه، کاغذ آبی صحیفه، دوربانه خورده، با خط خوش و دیوانی

در توضیح اشعار و معانی لغات (۲۲۰۱۴ س م)

۵- بدایین، مشتمل بر غزل‌ها رباعی‌ها، مناجات‌ها، قطعه‌ها و سلسله‌ها از بزرگان

دین. از شاعرانی همچون عیسی، خضر ریاضی، مهدی، حافظ، و ابی‌عبدالله محمد باقر

این یمن و ... آغاز آن با غزل از سر و خسرو می‌گفت.

۶- نسخه خطی مشتمل بر گاهی شکسته‌ریبا و بعضاً با قلم قرمز در کتابداری

زرد و صورتی، با کلمات ناخراش و نوشته‌های سفحات در داخل کادر

۷- تفسیر المتاملین فی احکام الدین از علامه حلی در گذشته در ۱۳۶۰ در تفسیر

حقوق شیعی.

۸- نسخه خطی بسیار نفیس از "غایة المراد" و "فوائد" و "تحریر" از

"شرایع" و ... در دی تازدر و نستعلیق خوش است و تاریخ ۱۳۰۳ وصال ۱۳۰۴

در پایان آن به خط خوش

جلد میشن زرغونی، مهر "افوض امری الی‌الله‌زین‌العابدین" و عناوین و عناوین

(۱۳ × ۱۹ س م)

۹- تنبیهات المنجمین در ساره‌شناسی از ملامطر گنابادی معجم‌انداز را در قرن

یازدهم تالیف کرده است.

۱۰- نسخه با خط نستعلیق خوش در ۱۲۶۳ تحریر شده، پایان آن: "تمت‌الکتاب"

تنبیه المنجمین، نزدیک ۱۵۰ ورق، عناوین با قلم قرمز، همه صفحات دارای کادر، ورق

اول افتاده، موربانه خورده، (۱۷ × ۲۲ س م).

« تهذیب طریق الوصول الی علم الاصول از علامه حلی ، مؤلف تبصرة المتعلمین ، در اصول فقه شیعی که خواهرزاده اش عمیدالدین عبدالمطلب نیز بر آن حاشیه برده است . ۷ - آغاز نسخه افتاده و در حاشیه آن مقداری از حواشی عمیدالدین و دیگران تبیین شده است ، جلد میسن قمیوه ای ، کتاب « لاهدایت اللهدیاتی » ، عنوان بین باقلم اثر مریم سهره ای " لا اله الا الله و الله اکبر عبده محمد جعفر " ، " الراجی محمد بن فضل اللد الحسینی " ، " الزواشی بالله الفنی احمد بن حسین الموسوی " و " محمد حسین الحسینی ۱۱۲۳ " . (۱۵ × ۲۰ س م) .

جامع التبیان من فوائد الشرحین .

علامه حلی کتاب « تهذیب طریق الوصول » را تا آنکه ذکر آن رفت ، در علم اصول فقه تالیف کرده ، در شرح خواهرزاده او ، سید عمیدالدین عبدالمطلب و سید ضیاءالدین عمیدالله امرحی ، هر کدام شرحی بر آن نوشته اند ، شمس الدین محمد بن مکی معروف به سید ابوال (شهید در ۱۰۸۶) مراد از نسخه آن دو شرح را فراهم آورد و با مطالب بسیاری از پیش بدان ها افزود ، در این شرح را به صورت شرحی چاپ بدست داد ، پدرش سید ضیاءالدین حسین بن عبدالصمد ، کتاب شهید را به گونه ای دیگر تحریر نمود و آن چه را در شرح عمیدالدین نقل کرده بود ، با املاات « ع » و آن چه را از شرح ضیاءالدین گرفته بود ، با املاات « فی » و آن چه را در شرح خود آورده بود ، با کلمه « زیادتاً » در آغاز هر باب و با کلمه « متمایز نمود و کار را در سال ۹۴۱ به انجام رساند . نسخه ای که او از جامع التبیان سید ابوال تحریر کرده و به عمیدالدین نگاشته بود ، به دست مؤلف « کشف الحجب » آفتاب در کتاب خود نامی از آن بر نهاده ، این همه ، در فهرست منبسط طبعاً تقریباً در کتاب « کشف الحجب » و برادرش صاحب « التلویح » نامی از این کتاب ، به نام « الفی فی شرح عمیدالدین » که از برگزیده ترین آن است ، در نسخه آمده با اصل نسخه در کتابخانه « کشف الحجب » به هر حال تنها نسخه « کشف الحجب » که در فهرست های موجود به آن اشاره شده ، در کتابخانه « امیرالنعمان » نجف است که ، با توجه به وفی فعلی شیعه و اماکن عدلیه در عراق ، در باره آن سخنی نمی توان گفت و نسخه ای که در این جا به معرفی آن می پردازیم ، تنها می تواند به عنوان تنها اثر باقیمانده از شهید در علم اصول مورد توجه باشد تا آنکه در عراق تنها اثر نسبی « مفصل شعه در علم اصول که از زمان های دور تر به جامانده نیز در خور بررسی است .

۸- این نسخه را استاد بزرگوار و فقیه متأله مرحوم آقا شیخ محمد تقی آملی به مناسبتی به اینجانب هدیه کردند و ظن قوی داشتند که از روی همان نسخه‌ای استنساخ شده که شهید ثانی (شهید در ۹۶۶) نوشته و شیخ حر عاملی آن را دیده و در شرح حال مؤلف از آن یاد کرده است .

نام کتاب در اول نسخه به این گونه ثبت شده: " جامع البین من فوائد الشرحین یعنی شرحی الامامین السیدین السننین ضیاء الدین و عمید الدین فانه ملتقط منهما جامع لفرائد هما کما سماه مع مافیة من الزوائد عنهما " و آغاز آن چنین است: " احمدک اللهم علی سوابغ نعماتک بابلغ محامدک (۱) . . . و استعینک فی الجمع بین شرحی الامامین . . . لکتاب تهذیب الاصول من مصنفات . . . بن المطهر . . . مع زیادات لطیفه . . . " متن تهذیب بانسانی " قال قدس سره " - به خط قرمز - و شرح آن با عنوان " اقول " - نیز به خط قرمز - مشخص می شود و برخلاف نسخه‌ای که در اختیار صاحب " کشف الحجب " بوده، توضیحات خاص شهید و بیانات دو شارح قبلی از یکدیگر تفکیک نشده است . در کنار پاره‌ای از صفحات، حواشی‌ای در توضیح لغات افزوده شده و در هاشم دوسه صفحه آخر نیز مقداری از " رساله میراث " اثر شیخ حر عاملی با خط تازه تری نوشته شده که منظومه‌ای است به عربی و آغاز آن:

بقول راجی العفو من ذی المنن عبیده محمد بن الحسن
در آخر نسخه نیز مقداری اشعار فارسی به چشم می خورد .
جلد میشن بشمی ، بامهر " العبد علی رضا " در آغاز نسخه ، نسخه از آخر افتادگی دارد .
تعداد صفحات ۳۵۱ و شماره ابیات - به گونه‌ای که در آخر نسخه ذکر شده - ۸۵۵۵ است . (۱۵ × ۲۶/۵ س م) .

■ جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام از شیخ محمد حسن نجفی که شرحی است بر " شرایع " در فقه و حقوق شیعی - که ذکر آن بیاید - مؤلف بیش از سی سال از عمر خود را در کار تالیف این کتاب صرف کرده و در سال ۱۲۵۷ آن را به پایان رسانده است .

(۱) در کشف الحجب و به تبع آن در ذریعه نیز این جمله به عنوان سرآغاز جامع البین نقل شده است .

۹ - نسخه از اول کتاب نکاح تا آخر طلاق را دارد و از میان آن چند ورق افتاده (یا جابه‌جا شده ؟) است جلد میشن ، عناوین با قلم قرمز و کاتب میرزا الطغلی بن مرحوم محمد باقر خان باجلان که در روز پنجشنبه آخر جمادی الاول ۱۲۶۱ از نسخه برداری فراغت یافته (در آغاز نسخه سال ۱۲۶۰ ذکر شده که شاید تاریخ شروع به کتابت باشد) (۲۱×۵/۳۰ س م) **❖ الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة اثر مبسوطی است از شیخ یوسف بحرانی (۱۱۸۶ - ۱۱۰۷) در فقه و حقوق شیعی به مذاق اخباری .**

۱۰ - نسخه به خط محمد حسین بن عبدالله ذوفولی ساکن کربلا که آن را در همین شهر رونویس کرده است . آغاز آن : " کتاب الصلاة " انجام : " انتهى الكلام فی المجلد الثالث من کتاب حدایق و یتلوه المجلد الرابع فی صلاة الجمعة و ما یتبعها " عناوین با قلم قرمز ، در سال ۱۲۴۳ به وسیله ورثه آخوند ملا علی محمد امام جماعت طهرانی وقف شده و وقف نامه در آغاز نسخه است . (۲۱×۳۱ س م) .

❖ داستان های اولیا حکایات و روایاتی است از پیشوایان دین و صوفیان نخستین همچون سفیان ثوری و حسن بصری و ابراهیم ادهم . مؤلف سنی و ظاهرا افغانی است .
۱۱ - نسخه از اول و آخر و وسط افتادگی دارد و مهر ناخوانائی نیز بر آن دیده می شود و داستان ها و گزارش های آن با کلماتی که به رنگ قرمز نوشته شده از هم جدای می شود . آغاز : " پادشاهی راترک داده بیرون آمده ام " . " پایان " : مادر پسر را در کنار گرفت و خاک از روی وی پاک " .

❖ دیوان حافظ

۱۲ - نسخه مشتمل بر غزلیات - به ترتیب الفبا - و مثنویات و قطعات ، آغاز و انجام افتاده و با این بیت شروع می شود : " ما مریدان رو به سوی کعبه . . . " در بسیاری موارد " چ " به صورت " ج " ضبط شده همچون : جاره ، جرخ ، جار ، جنان و . . . صفحات دارای کادر ، با خط نستعلیق خوش و بیت آخر غزل بعضا " به قلم قرمز ، پاره ای از اوراق با خطی دیگر ، بعضی برگ ها جابه جاشده یا وصله خورده ، بامهر " احمد محمد محمود " در اواسط نسخه ، که سال هزار و دو بیست و شصت و اند نیز در زیر آن مشاهده می شود .

۱۳ - نسخه مشتمل بر غزلیات - به ترتیب الفبا - و مثنویات و ترجیع بند و

مسطو و . . . . پاره‌های اشعار نیز در آن هست که مسلماً از حافظ نیست، از جمله سروده‌های در ستایش از خلفای سه‌گانه، و این می‌رساند که نسخه در مناطق سنی نشین تدوین و تحریر شده، آغاز "الایا ایها الساقی . . ."

کاتب ملا غلامحسین که در هفدهم رمضان ۱۲۳۸ نسخه را به پایان رسانده، خط نستعلیق، تخلص "حافظ" در بیست آخر پاره‌های غزل‌ها با قلم قرمز، در حاشیه پاره‌های صفحات نیز نسخه بدل‌ها ذکر شده، ۲۷۶ برگ که دو برگ آن در برگ شناری منظور شده، و از برگ ۲ تا ۱۶ و برگ‌های ۳۵ و ۳۶ نیز افتاده، با چند مهر ناخوانا و با یادی ارتولد شدن محمدجان در ۲۵ محرم یک‌هزار و دو صد (دویست) و هشتاد و دو در پایان نسخه.

✽ سدره المنتهی: عقاید شیعی از شیخ حسن حلی رشتی که در سال ۲۹۹: این کتاب را به فارسی در پاسخ چند سؤال پرداخته، آغاز: "بسم . . . الرحیم و به نستعین الحمد کله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً . . ." پایان: ". . . متواصلة باقیة دائمة ابدية . . ."

۱۴ - تحریر نسخه در شب ۱۵/۵/۱۳۰۲ قمری به پایان رسیده، حدود ۱۲۱ ورق،

قطع بغلی، جلد میشن قرمز (۱۸ × ۱۵/۵ س م).

✽ سرگذشت شهر سراندیب داستانی است با چاشنی‌هایی از عرفان، فه‌رمان اولیه آن عارض پادشاه سراندیب و نیز وزیر او است که هر دو به هشتاد سالگی رسیده بودند و هیچکدام فرزندی نداشتند. این قصه، همانند کلیله و دلیله و دیگر قصه‌های هندی حکایت در حکایت است و از بیوفائی زن سخن‌ها دارد و شعرهای فراوان فارسی نیز در لابه‌لای آن گنجانده شده (و با انتساب بسیاری از آن‌ها به شیخ احمد جامی) پاره‌های از واژه‌ها و تعبیرات آن نیز در خور دقت است همچون: ای‌مشب (به جای این شب و امشب) در بازه‌بان (دروازه‌بان) بی‌بی (بی بی) نویسنده گویاسنی و از مردم شبه قاره هند است، از خلفای سه‌گانه ستایش می‌نماید و به عنوان پول‌رایج، از رویه نام می‌برد. آغاز: "بسم الله الرحمن الرحیم حمد و بحد (بیحد؟) به قادر سبحان . . . اما راویان اخبار و عاقلان (ناقلان؟) آثار . . ."

و پایان: "خداوند تعالی مراد ما را و از شما و این‌ها را بدهد تمت تمام شد، کار من نظام شد، شیطان به من غلام شده دست حقیر کمترین عبدالغفار . . . من نوشتم صرف کردم روزگار . . ."

۱۵ - اواسط نسخه افتادگی دارد و اول آن نیز اشعاری به چشم می‌خورد و آغاز آن: "نگار من به بیت الله سوگند . . ." نسخه چند مهر نیز خورده که خوانان نیست و آخر آن، عبارت " این کتاب از غفورخان " دیده می‌شود که گویا مالک نسخه بوده است .
 * شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام از محقق حلی درگذشته در ۶۷۶ در فقه و حقوق شیعی .

۱۶ - نسخه به قلم عبدالرحیم طالقانی است و " فی تاریخ بیست و ششم شهر محرم - الحرام سنه ۹۸۱ - کذا - " کتابت آن را به پایان برده و مهر خود را - " عبدالرحیم - حبيب الله الطالقانی " - در آخر نسخه زده است . حواشی بسیار با نشانی ع ل و غیره در هامش نسخه دیده می‌شود . عناوین با قلم قرمز ، جلد می‌ش (۱۹ x ۲۷ س م) .

۱۷ - نسخه به قلم مقصود بن محمد صالح است که در روز سه شنبه ۹ ذیقعد ۱۱۱۴ از کتابت آن فراغت یافته ، عناوین با قلم قرمز ، با حواشی ، جلد چرمی ، نسخه گویا وقفی بوده و وقف نام - - - - را از اول آن شسته‌اند . (۱۹ x ۲۶ س م) .

مجموعه

۱۸ - مشتمل بر:

الف - اطباق الذهب فی علم الادب ، این اثر که در پاره‌ای نسخه‌ها به ملا سعد الله تفتازانی نسبت داده شده ، ظاهراً از شرف‌الدین عبدالموء من مغربی اصفهانی و مشتمل بر صد مقاله در پند و اندرز و خطبه‌های شیواست که مؤلف آن را به شیوه " زمخشری در کتاب وی - اطواق الذهب - نگاشته است . آغاز " اللهم اننا نحمدک علی ما اسبلت . . . " انجام :
 " . تم الكتاب الموسوم باطباق الذهب تالیف الشیخ المرحوم . . . عبدالموء من . . . المغربی " .
 ب - المقامات اثر بدیع الزمان همدانی (زنده در سده چهارم) از متون ادبی مشهور عرب است . آغاز : الحمد لله علی جزیل نعمائه مما املاها الاستاد ابو الفضل احمد . . . دخلت البصرة . . . .

* نسخه " مقامات " از آخر کسری دارد و نسخه ، اطباق الذهب مشتمل بر حواشی است در معانی لغات که بعضاً نشانی " ق " و " م " دارد . آخر جملات مسجع متن نیز به جای نقطه با دایره کوچک ، قرمز رنگی مشخص می‌شود . در میان این دو کتاب چند ورق سفید

گذارده اند و در آخر مجموعه کسی که گویا مالک آن بوده " طریق ختم اذا وقعت الواقعة " را به خط نستعلیق خوش نوشته و دیگری هم در بالای آن گواهی کرده که: " خط شاهزاده مرحوم حاج میرزا حسین " است .

مجموعه با جلد میشن پشمی و خط خوش (۱۴/۵ x ۲۲ س م) .

۱۹ - مجموعه، مشتمل بر:

الف - قطعاتی از یک منظومه در علم رجال، آغاز:

" قد اجمع الكل على تصحيح ما يصصح عن جماعة فليعلمنا "

ب - قطعاتی از یک منظومه در اصول فقه، اثر ملا محسن بن ملا سمیع کرمانشاهی،

که تمامی آن ۷۵ بیت است و آغاز:

" احمدده اشكره على نواله مصليا على النبي وآله

و بعد هذا درر بهيئة ... الدرر الفقيهية ... "

ج - مقداری اشعار فارسی

د - منقولاتی از " رجال " میرمصطفی و غیر آن .

ه - تذکرة الاخوان که کتابی است در یک مقدمه و ۶۵ باب و یک خاتمه، که هر کدام

از این ها مشتمل است بر فصول چند، مجموعه ای است از آیات و نیز احادیث شیعی پیرامون

اعتقادات و حقوق و اخلاق و مناقب پیشوایان دین و نکوهش مخالفان ایشان، به شیوه

ای نزدیک، به بحر منتها خیلی خلاصه تر از آن و با اقتباس بسیار از آن، آغاز پس از بسمه:

" الحمد لله الذى سهل لنا مناهج المثوبات ... " مؤلف در مقدمه، کتاب از خود با عنوان

" ابن محمد کاظم، محمد حسن ورنوسفادرانی " یاد می کند و می گوید که این حدیث ها را

از کتاب های معتبر در میان علما برگرفته است، حواشی - و گاه بانثانی منه - نیز بر کتاب

خورده است که گاهی فارسی است و بعضا " متضمن اشعاری متناسب با موضوع . مؤلف در

آخر ذیحجه ۱۲۴۵ از تالیف کتاب فراغت یافته و آن را بر فرزندان ذکور خود وقف کرده

و فراغت از تحریر نسخه در روز یکشنبه (۱ رجب ۱۲۵۹) بوده است . فهرست مطالب پیش

از آغاز به کتاب آمده، عناوین در متن نسخه با قلم قرمز، زیر بسیاری از عبارات نیز خط

قرمز کشیده شده، عناوین در کنار صفحات و بالای آن نیز با قلم سیاه نوشته شده .

و - ۱۱ ورق مشتمل بر زیارت‌نامه‌ها و دعاها .

ز - یک دوره تاریخ مختصر فارسی در ۱۲ فصل ، فصل اول در ذکر احوال پیشدادیان و عدد ایشان است و در فصل یازدهم تا ماجرای جلوس ناصرالدین شاه به تخت سلطنت در روز جمعه ۲۲ ذیقعدة هزار و دویست و شصت و اندر رسیده و فصل بعدی هم - که در نسخه مانا تمام است - در " وصف بعضی امصار " است .

به نظر می‌رسد که تمامی این مجموعه به خط محمدحسن ورنوسفا درانی مؤلف " تذکرة الاخوان " و دو اثر اخیر نیز از تالیفات خود او باشد، زیرا در حاشیه صفحه آخر مجموعه می‌خوانیم: " تاریخ تولد کمترین محمدحسن فی یوم الجمعة السابع من شهر ربیع الاول من سنة ۱۲۵۱ " و نیز تاریخ " وفات . . . منصوره نساء بیگم بنت مرحوم ملا عونعلی والده " اولاد حقیر محمدحسن . . . " تاریخ پاره‌ای دیگر از حوادث زندگی خود را نیز در حاشیه همین صفحه نقل کرده - از جمله مرگ برادرش عبداللہ و سفرهای خود و فرزندش به عتبات - پیش از آخرین بخش (خاتمه) تذکرة الاخوان دو ورق سفید گذارده اند و در آغاز مجموعه نیز این عبارت همراه یک مهر دیده می‌شود: " کیف اقول فی ملکی و انا الجانی عبدالله بن احمد الموسوی البهبهانی " (۱۶ × ۲۲ س م) .

مجموعه سه

۲۵ - مشتمل بر تعدادی از رسائل عربی ملا محمد جعفر شریعتمدار اسرآبادی در گذشته در (۱۲۶۳):

- الف - رساله فی بیان صیغ عقد النکاح والطلاق با حواشی به نشانی " منه دام ظلّه " انجام نسخه: " . . . و علیهم الف صلاة و سلام الی یوم الدین . . . "
- ب - صیغ العقود والایقاعات انجام نسخه: " وله الحمد علی الدوام و علی نبيه الصلاة والسلام " عناوین با قلم قرمز و کتابت نسخه در ۸ رجب ۱۲۵۲ در تهران پایان یافته و همچون رساله قبلی به خامه قاسم بن سعید حیلانی است .
- ج - آداب المتعلمین ، انجام: " . . . و جعل مستقبلنا خیر امن ماضیه . " کتابت این سه رساله به ترتیب در (۱۷ ج ۲ و ۸ و ۹ رجب ۱۲۵۲) پایان یافته است .
- د - اعتقادات این رساله برای جدا کردن باورهای شیعه امامیه در اصول و فروع ،

از فرقه‌های کیسانیه و زیدیه و واقفیه نگارش یافته و عناوین آن "نعتقد" است که با قلم قرمز تحریر شده. پایان. "... والله ولی التوفیق و هو خیر الرفیق".

هـ - رساله فی بیان قواعد العلوم العربیة الادبیة والمنطقیة پایان. نسخه

"علیه الحکم منصوذة اونحوها اومستنبطة". کتابت این نسخه در ۲۸ شعبان ۱۲۵۲ به انجام رسیده است.

و - اعتقادیه. مشتمل بر یک مقدمه و چند باب با حواشی به نشانی "منه دام ظلّه"

آغاز. "الحمد لله الواجب بالذات وصاحب الصفات...". پایان. "... ومنکره من الکافرین".

ر - اصل الاصول در اصول دین شیعی.

ح - رساله فی علم الرجال: انجام نسخه "والله العالم بالاحوال فی جمیع الاحوال".

نسخه در رجب ۱۲۵۱ استنساخ شده است.

ط - حیوة الارواح. در یک مقدمه و ۵ باب و مشتمل بر اعتراضاتی به شیخ احمد احسائی

و صوفیان، آغاز. "الحمد لله الواجب بالذات المنتهی الیه سلسله الممكنات...". پایان.

"تمت الرسالة فی سنة الاربعین بعد المائتین والالف من هجره خاتم النبیین علیه صلوات

رب العالمین". این نسخه در سال ۱۲۵۱ (در مدرسه فخریه (مدرسه مروی در تهران؟)

تحریر شده است.

ی - اصول العقاید الدینیة.

این رساله را محمد حسن هزارجریبی به خط نستعلیق خوش و حسب الامر آخوند

ملا محمد قاسم رشتی (کاتب دو رساله نخستین؟) تحریر کرده است. در آغاز مجموعه

مهر "الراجی عبدالله بن احمد الموسوی ۱۳۱۵" دیده می شود. (۱۵ × ۱۵ س م)

مجموعه

۲۱ - مشتمل بر:

الف - الوافی. از ملا محسن فیض در گذشته در (۱۵۹۱) در حدیث و فقه شیعی.

* نسخه مشتمل است بر بخشی از طهارت وافی، آغاز آن افتاده و با این عبارت

شروع می شود. "اهون علی الله من الکلب...". پایان آن نیز: "... الثمر الذاهب لثلاثه کما

فی الخبر السابق قدیم کتاب الطهارة الذی هو الجزء الرابع من کتاب الوافی ویتلوه فی الجزء

الخامس كتاب الصلاة". كاتب محمد رضابن حاجي محمد تقی مشهدي است كه در سال ۱۱۲۴ كتابت را به پايان برده است .

ب - تحرير وسائل الشيعة و تحبير مسائل الشريعة اثر شيخ حر عاملي درگذشته در ۱۱۰۴ كه شرحي است بر " تفصيل وسائل الشيعة " تاليف خود او در حديث و فقه و حقوق شيعي و چاپ نشده و نسخه خطي آن نيز كمياب است . آغاز : " بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على جزيل نواله و الصلاة . . . " نسخه از آخرافتادگي دارد و عنوان هائيش با قلم قرمز است .

مجموعه با جلد ميشن سياه (۱۲ × ۱۸ س م) .

منتخب از كتاب اسوئه واجوبه رشيدى " الاسئلة الرشيدية " با " الفوائد الرشيدية " مجموعه‌اى است از نامه‌هاى خواجه رشيدالدين فضل الله همدانى (۶۴۵ - ۷۱۸) كه در پاسخ به پرسش‌هاى علمي و فلسفي كسانى از دانشمندان معاصرش نگاشته و همراه با اصل پرسشنامه ها در روزگار خود خواجه به وسيله رشيد (نظام) الدين على بن محمود معروف به نظام رئيس گردآوري شده است . بعدها پاره‌اى از اين نامه هارا ، كه از نظر محتوى ارزش بيستري داشته ، انتخاب کرده و " منتخب از كتاب اسوئه واجوبه رشيدى " را ترتيب داده اند . نسخه " منتخب " را ده دوازده سال پيش جزء يك مجموعه گرانبهاى خطي ديدم و چون امكان عكسبردارى از آن نبود ، نسخه‌اى از آن براى خود رونويس كردم و اينك چون نه اصل كامل " الاسئلة الرشيدية " يا منتخب آن به چاپ رسيده و نه در فهرست هائى كه من ديده ام توضيحي درباره اين " منتخب " داده شده ، پرسش‌هاى مندرج در " منتخب " و آغاز و انجام آن را در اين جا ياد مي كنم .

۲۲ - عنوان و آغاز نسخه :

" منتخب از كتاب اسوئه واجوبه رشيدى " كه جماعت علما و فضلا از مشكلات هر علمي از هر ولايت از مخدوم اعظم . . . رشيدالحق و الدنيا و الدين كه وزير الجاتو حان بسود به خدمتش رسيده و از او به جواب مستفيد شده اند .

الف - جواب سؤال مولانا ملك المشايخ و المحققين نجم الملة و الدين زركوب كه کرده و گفته كه خلق به حقيقت عدم بوده اند و وجود و عدم " ضدان لايجتمعان " پس مي بايد

نمود که مصدر عالم خلقت چیست و مظهر آن مصدر کیست و وجه مناسبت میان مصدر و مظهر چگونه است و نزول معنی از مصدر بامظهر چون و در چند مرتبه است و باز عروج از مظهر به مصدر بر چه وجه خواهد بود تا دایره "ان الذی فرض علیک القرآن لسرادک الی معاد" روشن شود (در نسخه اصل "الاسوئله والاحبوه" که در ایاصوفیا است، این سوال هفتاد و دومین سوال است).

ب - جواب سوال چهارم که مولانا معظم عضدالملة والدين المطرزی کرده و گفته که معتزله بر آنند که معدوم ممکن شیئی است و حکما و اشاعره آن را منکرند، تحقیق حال در آن فرمودن حاکم باشد. (این سوال در مجموعه موجود در ایاصوفیا پنجاه و سومین سوال است و خواجه در پاسخی که به آن داده، از رساله ای که به نام "رساله فیض و بسیط" در بیان حقیقت و کیفیت بسیط حقیقی و وجود ذهنی نگاشته یاد کرده است).

ج - جواب سوال اول از اسوئله افاضل استرآباد که گفته اند در آن که وجود، نفس ماهیت است یا زاید، سه مذهب است... حق از این مذاهب کدام است (این سوال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و ششمین سوال است).

د - جواب سوال مولانا معظم فخرالملة والدين ابن المظهر الحلی (۱) که کرده و گفته که اجسام بسیطه یا مرکب است از اجزاء متناهی بالفعل... یا مرکب است از اجزای غیر متناهی بالفعل... یا خود مرکب نیست بل بسیط است... لکن قسمت اوالی غیر النهایه بالقوه ممکن... آن چه حق است مخدوم جهانیان بیان فرمایند. این سوال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و ششمین سوال است و پاسخ مفصل آن را خواجه با تصریح به نام و عنوان و نسب خویش در آن، در تاریخ ۷۱۰ هـ نگاشته و در آن از دیگر آثار خود یاد کرده، همچون رساله ای که به نام "فیض و فیاض" نگاشته و نیز "رساله تقسیم موجودات" و "رساله تفسیر بسم الله" که به گفته خواجه، هر دو در "کتاب توضیحات" تالیف خود وی مندرج است، و نیز "فصل نحل از کتاب آثار و احیاء" و "رساله در اثبات حشر و بطلان تناسخ که در مفتاح التفاسیر مدرج گردیده"

(۱) این مرد همان فخرالمحققین پسر علامه حلّی است و در ذریعه از پاسخ خواجه به او با عنوان "الجزء الذی لا یتجزی" یاد شده است.

ه - جواب سؤال مولانا معظم عضدالملک والدین مطرزی که گفته : بسیط حقیقی وجود دارد یا نه و اگر ندارد آن چه آن را بسیط می‌گویند مجرد اصطلاح است یا به وجهی قابل قسمت است و به وجهی نه ، حقیقت را در آن بیان فرمایید . (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا پنجاهمین سؤال است و خواهی در پاسخی که به آن داده ، از " فصل کهریز از کتاب آثار و احیای " خود یاد کرده است) .

و - جواب (سؤالی ؟) که مولانا فخرالملک والدین محمد بن الحسن بن المطهر کرده که بعضی احسام بازیر آب می‌افتد و بعضی بالا ، سبب آن بیان فرمایند (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و دومین سؤال است) .

ز - جواب سؤال که مولانا معظم فخرالملک والدین ابن المطهر مذکور کرده که حکما گفته اند که ملوحت آب دریا طبیعی نیست والا هر آبی مالح بودی و نیست . . . . و عارضی محتاج باشد به سببی از خارج . . . در این باب چه می‌فرمایند . (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و سومین سؤال است و در نسخه " منتخب " در حاشیه پاسخی که خواهی نوشته ، کسی بر وی اعتراض کرده و جواب او را مردود دانسته است) .

ح - جواب سؤال دیگر مولانا فخرالدین ابن المطهر که کرده که حکما گفته اند که دریا ثقیل است زیرا که مالح است و ارضیت آن بسیار ، و برای این است که تخم مرغ به زیر آب نمی‌رود و اما بحیره فلسطین ، هیچ چیز در آن به زیر آب نمی‌رود و در آن هیچ حیوان تولد نمی‌کند بلکه زنده نمی‌ماند ، صحیح است یا نه . (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا ، چهل و چهارمین سؤال است) .

ط - جواب از اسوله افاضل استرآباد که گفته اند : شک نیست که انسان ذات خود را تعقل می‌کند و غیر (را) تعقل می‌کند . تعقل او مرغیر را - به اتفاق - حصول صورتی در او مساوی و مطابق آن غیر ، اما تعقل او مر ذات خود را مختلف فیه است که هم به حصول صورتی است مساوی ، یا بالذات بی حصول آن صورت . حق را بیان فرمایند . (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و هفتمین سؤال است) .

ی - جواب سؤال افاضل استرآباد در کیفیت ابصار ، این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و هشتمین سؤال است و در نسخه " منتخب " بدون تفکیک میان پرسش

و پاسخ ، و بدون ذکر عنوان نامه ، فقط چکیده ، مطالبی را که در خلال سؤال و جواب آمده ، نقل کرده است .

ک - جواب سؤال افاضل استرآباد که کرده اند که حقیقت ملک چیست چه بعضی گفته اند که تملک است . . . و شیخ ابوعلی گفته است . . . گویا عبارتست از آن که جسم محاط باشد به غیری . به حیثیتی که منتقل شود به انتقال او . (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا چهل و نهمین سؤال است و خواه پس از پاسخ به آن ، فصلی به عنوان "خاتمه" نگاشته و در خلال آن ، هم فرق میان "ملک و ملک وجده و له" را تفریر کرده و هم "فرق میان ملکی که به انسان منسوب باشد و آن چه به حیوانات و نباتات و معادن و غیرهم باشد) .

ل - جواب سؤال که مولانا نجم الملک والدين الدامغانی کرده و گفته که : حکما به اتفاق گفته اند که لا معطل فی الوجود و این را در چند موضع از قواعد کلی نهاده اند و اصل بسی مسائل شریفه ساخته ، و چون در این سخن تأمل می رود بدیهی نمی نماید چه طالب علتی می باشد بر صحت این سخن ، و کسبی نیز نمی شاید چه اگر کسبی بودی بایستی که در علمی از علوم مبرهن بودی تا در حکمت از مسلمات شدی و کسی آن را در هیچ موضع نرسانیده و در حکمت از مسلمات دانسته اند ، در تحقیق این چه می فرمایند؟ (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا پنجاه و ششمین سؤال است) .

م - جواب سؤال مولانا ملک الحکماء شمس الدوله که کرده که : سبب تذکرو تا نیست نطفه چیست؟ (این سؤال ، و مکتوب خواه در پاسخ آن ، در فهرست تفصیلی مجموعه موجود ، در ایاصوفیا دیده نشد و احتمال می رود که کاتب یا گردآورنده آن نسخه ، آن را از قلم انداخته باشد) .

ن - جواب سؤال ابن الحوام که گفته که :

حق تعالی در قرآن جهت روز موعود می فرماید که *یوم نظوی السماء کطی السجل للکتب* ، *کما بدأنا اول خلق نعیده و دیگر فرمود : یوم تبدل الارض غیر الارض و السموات و دیگر فرمود که اذا السماء انفطرت و اذا الکواکب انتشرت و اذا البحار فجرت و اذا القبور بعثرت* . چون بعث از همه باشد و قبور همه انگیخته شود ، پس از همه باشد ، آن چه فرموده که " لا تفتح لهم ابواب السماء " و چون در آن وقت به حکم آیات مذکوره آسمان نباشد گشودن

و ناگشودن درهای آن چگونه متصور باشد. (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا صد و هفتاد و هشتمین سؤال است و در آن جاساز سؤال کننده به عنوان عمادالدین خوام یاد شده که ظاهراً صحیح همان است).

س - جواب سؤال مولانا کمال الدین عرب که گفته: قوله تعالی "واذکر ربک اذنسیت" فهل الخطاب للنبی و ان کان كذلك فهل يجوز النسیان علی الانبیاء ام لا؟ (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا صد و هفتاد و هفتمین سؤال است).

ع - جواب سؤال مولانا ملک الافاضل شمس الملة والدین الحجری که شیخ ابوعلی گفته ما قبل المع بالذات و ما مع القبل لیس قبلا بالذات و مولانا فخرالدین رازی فرموده که فرق میان این هر دو مشکل است و الاقرب التسویة بیان فرمایند که فرق میان هر دو هست یا نه؟ (این سؤال در مجموعه موجود در ایاصوفیا صد و بیست و ششمین سؤال است).

پایان منتخب: " و آن چه شیخ و امام (بوعلی و فخر رازی) گفته اند . . . ما را واجب نبود متابعت کردن ، بلکه متابعت عقل باید کرد . والله اعلم " .

در خاتمه ناگفته نماند که ذریعه از اثری به نام "جوابات المسائل الکلامیة" نام می برد و آن را عبارت از مجموعه نامه های رشیدالدین فضل الله همدانی می داند که در پاسخ به پرسش های فخرالمحققین ، عضدالدین مطرزی ، نجم الدین زرکوب ، نجم الدین دامغانی ، کمال الدین عرب و فاضل استرابادی نگاشته و همگی آن ها در پیرامون مسائل کلامی است که در یک مجموعه گردآوری شده است . و با توجه به این که بسیاری از نامه های رشیدالدین که در " الفوائد الرشیدیة " آمده ، در پاسخ به کسانی دیگر و نیز در موضوعات غیر کلامی است ، گمان می رود که آن چه به نظر صاحب ذریعه رسیده ، منتخبی از نامه های کلامی وی بوده است .

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی